

„Černá kůže – ta je přece levnější než gumové boty.“

Reprezentace kolonialismu v cestopisech Jiřího Hanzelky a Miroslava Zikmunda

Anna CHEJNOVÁ

“Black Skin – It’s Cheaper than Rubber Boots.” Representations of Colonialism in the Travelogues of Jiří Hanzelka and Miroslav Zikmund

The study deals with representations of colonialism in the travelogues by Jiří Hanzelka and Miroslav Zikmund. The main reason behind writing the text is the specific position of Czechoslovakia within the post-war colonial discourse and the fact that although Hanzelka and Zikmund are a famous pair of Czechoslovak travelers, such an analysis of their travelogues has not yet been carried out. The study aims to answer the question of how Hanzelka and Zikmund represented colonialism in their texts and what these representations say about them and the social environment from which they set out into the world. These representations are mostly associated with criticism of capitalism and were deployed to highlight the positive qualities of socialist regimes and to delineate the differences between the world of the so-called West and the world of the East. Today the label ‘West’ usually carries rather historically progressive connotations but Hanzelka and Zikmund tend to present quite the opposite, which creates an interesting difference between how they presented themselves outside their travelogues and what is recorded in their work. Indeed, the popularity of these authors in contemporary historical memory is linked, among other things, with their anti-communist attitudes and subsequent persecution (for example, the ban on publishing in their later years). The study also addresses the issue of the applicability of the concept of Orientalism to societies that were not direct participants in expansive colonial ventures.

Keywords: representation; alterity; colonialism; socialist dictatorship; Jiří Hanzelka; Miroslav Zikmund

DOI: 10.14712/24645370.3058

Anna Chejnová is a PhD candidate at Charles University, Faculty of Humanities, anna.chej@gmail.com

Úvod

Jakmile začal po skončení druhé světové války narůstat odpor v jednotlivých koloniích vůči koloniálním mocnostem, snaha kolonie udržet se stala, zvláště kvůli oslabení, které přinesla válka, prakticky nemožnou. Po roce 1945 začala být taktéž zpochybňována domnělá „nadřazenost“ západní civilizace nad „nižším“ obyvatelstvem kolonií, která byla jedním z hlavních odůvodnění koloniálních mocností pro zásah a nadvládu nad určitými územími, které by se o sebe za jiných okolností údajně nedokázala postarat. Paradoxně to byla právě tato území, která většinou zůstávala pod nadvládou určité mocnosti nerozvinutá, se stagnující ekonomikou a špatnými životními podmínkami. Evropské koloniální mocnosti byly nakonec nuceny uznat, že se jedná o neudržitelný stav, a bude tudíž nutné jednat ve prospěch zrušení koloniálního panství.¹ V reakci na dekolonizaci se začala rozvíjet i postkoloniální studia, která zkoumají, jakým způsobem přispěly kolonie k rozvoji/vývoji států a jak se kategorie, pomocí nichž chápeme minulost kolonií a jejich význam, mohou proměňovat. Důvodem jejich rozmachu mohla být pravděpodobně snaha, aby tato část historie nebyla nikdy zapomenuta, a zároveň, aby mohla posloužit jako poučení pro současný svět.² Je ovšem možné vztáhnout koncept kolonialismu i na oblasti, jež nebyly přímými účastníky koloniální expanze? Jaké je v takovém případě postavení „mimokoloniálních“ států v rámci postkoloniálního diskurzu? A jakou roli při utváření tohoto postavení hrály i nové poválečné „supervelmoci“, tedy Sovětský svaz a Spojené státy americké? Specifikům koloniálních diskurzů v rámci sovětského bloku nebyla v československém kontextu na rozdíl od meziválečného období³ věnována dostatečná pozornost, přestože si ji bezpochyby zaslouží.

¹ *Dějiny: velký obrazový průvodce historií lidstva: od úsvitu lidské civilizace po současnost*, (ed.) ADAM HART-DAVIS, Praha 2014.

² FREDERICK COOPER, *Colonialism in Question: Theory, Knowledge, History*, Berkeley 2005, s. 3.

³ V kontextu meziválečného období se tomuto tématu věnují: STANISLAV HOLUBEC, *Mezi slovanskou vzájemností a orientalismem. České zobrazování Podkarpatské Rusi a jejich obyvatel v publicistice dvacátých let minulého století*, *Soudobé dějiny* 23/2016, s. 529–562; FILIP HERZA, *Colonial Czechoslovakia? Overseas and Internal Colonization in The Interwar Czechoslovak Republic, Interventions*, 2022, <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1369801X.2022.2157309?af=R&journalCode=rrij20> (náhled 15. 5. 2023).

Jiří Hanzelka a Miroslav Zikmund

Má studie se opírá o cestopisná díla Jiřího Hanzelky a Miroslava Zikmunda, neboť o analýzu jejich děl se z této perspektivy ještě nikdo nepokusil. Mým cílem bude tedy zodpovědět hlavně otázku, jak Hanzelka se Zikmundem kolonialismus reprezentovali a co tyto reprezentace vypovídají o nich samých a o prostředí, ze kterého do světa vyjeli. Popularita těchto autorů je totiž v současné historické paměti spojená mimo jiné s jejich protikomunistickými postoji a následnou perzekucí (například zákaz publikovat v pozdějších letech).⁴ V tomto ohledu se má studie zamýšlí vydat poměrně odlišným směrem. Předtím, než bude podrobněji rozebrána situace v Československu, ráda bych zde alespoň zběžně tyto cestovatele představila.

Hanzelka se Zikmundem podnikli mezi lety 1947 a 1964 dvě výpravy – první od severu na jih Afriky a přes Atlantik do Jižní Ameriky, druhou přes východní Evropu až do Asie. Svá putování uskutečňovali pod záštitou automobilky Tatra, která jim na obě výpravy poskytla své automobily – na první známou Tatru 87.⁵ Původním plánem bylo projet všech pět světadílů najednou, jejich první cesta byla však přerušena v Latinské Americe. Zároveň jim nebyl umožněn vstup do některých zemí, např. do Austrálie z důvodu podezření ze špionáže kvůli radioamatérským vysílačkám a Spojené státy během jejich první cesty odmítly vydat dvojici jak vstupní, tak i tranzitní víza. Tyto události výrazně ovlivnily jejich cestovní itinerář, a plánovaná velká cesta se tedy rozdělila na dva menší celky.⁶ První část byla uskutečněna mezi 22. dubnem 1947 a 1. listopadem 1950. Vedla přes jihozápad Evropy (Německo, Švýcarsko a Francii) do Afriky (z Maroka až do Kapského Města) a dále přes Atlantický oceán do Latinské Ameriky, odkud cestovali z Ria de Janeiro do Buenos Aires a poté na severozápad do Mexika. Ze Střední Ameri-

4 MIROSLAV ZIKMUND, PETR HORKÝ, MIROSLAV NÁPLAVA, VLADIMÍR KROC, *Století Miroslava Zikmunda*, Brno 2017, s. 311–351. Cestopisy Jiřího Hanzelky a Miroslava Zikmunda nabízejí v tomto ohledu i další otázky hodné prozkoumání, které zde řešeny nebyly. Bezpochyby by ale byly přínosné pro další budoucí výzkumy; nabízejí se například sebeprezentace autorů mimo psané cestopisy a následná komparace těchto textů.

5 JIŘÍ HANZELKA, MIROSLAV ZIKMUND, *Afrika snů a skutečnosti I*, Praha 1952, s. 178–192; JIŘÍ HANZELKA, MIROSLAV ZIKMUND, *Obrácený púlměsíček*, Praha 1961, s. 15–24.

6 JIŘÍ HANZELKA, MIROSLAV ZIKMUND, JAROMÍR SLOMEK, *Život snů a skutečnosti*, Praha 1997, s. 39–41.

ky zamířili zpět do Československa. Jiří Hanzelka se tehdy vrátil kvůli zdravotním komplikacím letecky, ale do ukončení cesty zasáhl i začátek korejské války. Miroslav Zikmund se i s automobilem vracel zpět lodí do Norska a poté po souši až do Československa.⁷

Druhá cesta se uskutečnila mezi 22. dubnem 1959 a 11. listopadem 1964. Přes východní Evropu se tehdy už s mnohem lepším vybavením vydali Hanzelka a Zikmund v silnější sestavě i s lékařem a mechanikem. Lékařem byl na počátku výpravy Robert Vít, kterého po přejezdu Indii vystřídal Josef Koryta. Jako mechanik s nimi z Prahy odjížděl Oldřich Chalupa, později vystřídaný Miroslavem Dryákem. Na druhou ze svých cest také vyjžděli ne s jedním, ale s dvěma automobily a s možností během jejich putování natočit celovečerní film.⁸

V průběhu svých cest posílali zpět do Československa reportáže spolu s fotografiemi a zpracovaným filmovým materiálem. Z jejich cest byly natočeny čtyři celovečerní filmy, k tomu 147 dokumentárních. Psaným slovem bylo publikováno 700 rozhlasových a 300 novinových reportáží, které později vyšly i jako ucelenější celky v podobě cestopisných knih, zveřejněných v několika vydáních. Několik z nich, jako například *Cejlon – Ráj bez andělů* nebo *Turecko, minarety, fíky, popelky*, bylo publikováno až se zpožděním řady let (*Turecko, minarety, fíky, popelky* vyšel až v roce 2011). Dle odhadu Petra Horkého v knize *Století Miroslava Zikmunda* prodali Hanzelka a Zikmund ze svých cest 6,5 milionu knih.⁹

Ve své studii budu ovšem analyzovat pouze část z jejich napsaných cestopisů, totiž knižní publikace, které vyšly jako souhrn jejich dvou cest, v prvních vydáních. Byly zveřejněny bezprostředně po návratu a Hanzelka se Zikmundem je napsali společně (kupř. Miroslavu Zikmundovi vyšlo i několik dalších publikací po smrti Jiřího Hanzelky). Jedná se o následujících deset titulů: *Afrika snů a skutečnosti I.–III.* (1952), *Tam za řekou je Argentina* (1956), *Přes Kordillery* (1957), *Za lovci lebek* (1958), *Mezi dvěma oceány* (1959), *Obrácený půlměsíc* (1961), *Tisíc a dvě noci* (1967) a *Světadíl pod Himálajem* (1969).

⁷ J. HANZELKA, M. ZIKMUND, J. SLOMEK, *Život snů a skutečnosti*, s. 57–58.

⁸ M. ZIKMUND, P. HORKÝ, M. NÁPLAVA, V. KROC, *Století Miroslava Zikmunda*, s. 410–411.

⁹ M. ZIKMUND, P. HORKÝ, M. NÁPLAVA, V. KROC, *Století Miroslava Zikmunda*, viz úvodní strana.

Orientalismus bez kolonií

S jakými koncepty budeme tedy pracovat? I když nejspíše nejikoničtějším konceptem pro práci s „Orientem“ je Edward Said a jeho pojetí tzv. orientalismu, je jeho využití v rámci popisu československé situace spíše nevyhovující, a to z důvodu již výše položené otázky týkající se aplikovatelnosti tohoto konceptu na státy, které nebyly aktivními účastníky koloniální expanze. Robert Gáfrík k této problematice dodává, že postkoloniální studia přímo souvisejí s kritikou kolonialismu a orientalismu, a úvahy o použití těchto konceptů v (post)komunistických kulturách proto musí brát v úvahu i postoje k neevropským kulturám v zemích střední a východní Evropy.¹⁰ A protože pojetí orientalismu je podle Saida založené na nemožnosti orientalismu porozumět, pokud nevezmeme v úvahu koloniální mocenské vztahy, v mém zájmu bude spíše využít práci Sarah Lemmen, která pracuje s pojmem orientalismu bez kolonií, jenž odlišuje situaci v Československu od „klasického“ pojetí orientalismu. České země nezapadají do kategorie koloniálních mocností a zároveň se ani nedefinují jako součást západního světa,¹¹ což Československo staví do jedinečného, i když ambivalentního postavení. Orientalismus bez kolonií se proto místo mocenských vztahů zaměřuje spíše na reprezentaci světového řádu a pozici českých zemí v něm. Soustředí se na nezapojování českých cestovatelů do koloniální expanze, neboť čeští cestovatelé neměli na svých cestách potřebu zastupovat nebo legitimizovat impérium. I přesto, že Lemmen ve svých studiích věnuje pozornost spíše dřívější době (období tzv. první republiky), je její studie mnohem bližší československé situaci i v pozdějších dobách, na rozdíl od saidovského konceptu orientalismu.¹²

Fakt, že se Československo aktivně neúčastnilo koloniální expanze, ovšem neznamená, že by zde koloniální imaginace nebyla přítomna. Filip Herza o této problematice hovoří ve své publikaci, a i když se zaměřuje na dřívější období Rakouska-Uherska, některé z jeho konceptů

¹⁰ RÓBERT GÁFRIK, *Representations of India in Slovak Travel Writing during the Communist Regime (1948–1989)*, in: Týž, Dobrota Pucherova, *Postcolonial Europe? Essays on Post-Communist Literatures and Cultures*, Leiden 2015, s. 283–287.

¹¹ SARAH LEMMEN, *Noncolonial Orientalism? Czech Travel Writing on Africa and Asia around 1918*, in: *Deploying Orientalism in Culture and History*, (edd.) James Hodgkinson, John Walker, Suffolk 2013, s. 209–211.

¹² S. LEMMEN, *Noncolonial Orientalism? Czech Travel Writing on Africa and Asia around 1918*, s. 209–211.

jsou relevantní i pro pozdější dobu, jako třeba, že napojení na sítě koloniálního obchodu s exotikou a též imaginace „exotické“ jinakosti hrály důležitou roli v sebedefinování obyvatel českých zemí. To dokazuje na skutečnosti, že se i v Praze například pořádaly „etnografické“ přehlídky indigenních Afričanů. Dle jeho názoru byl zájem o dění v koloniích způsoben tím, že se obyvatelé českých zemí cítili součástí civilizované Evropy, což vedlo k pocitu nadřazenosti, který vnímali vůči méně vyspělému zbytku světa.¹³ S tím souhlasí i Milica Bakić-Hayden, která se věnuje tématu aplikovatelnosti konceptu orientalismu na prostředí středovýchodní Evropy a zastává názor, že stejně jako západní mocnosti přistupovaly ke kolonizovaným, chovaly se i státy východní Evropy k těm, vůči nimž se cítily v nadřazeném postavení, a podobným způsobem hodnotila i západní „civilizovaná“ strana Evropy tu východní.¹⁴

V tomto ohledu by zde měla být zmíněna i studie Agnieszky Sadecké o polských cestopisech o Indii ze šedesátých let *A Socialist Orientalism?*, která vhlíží do podobné problematiky v kontextu odlišného státu střední Evropy. Podle Sadecké je důležité si uvědomit, že cestovatelé vyjíždějící ze zemí sovětského bloku nebyli pouze cestovateli jako jejich západní protějšky, byli i jeho reprezentanty, což se poté v cestopisech odráží v rozličných rolích, s nimiž se na cestách identifikovali (např. součástí cest Hanzelky a Zikmunda byly v tomto ohledu i prohlídky rozličných továren a uzavírání zakázek, viz níže). Sovětský svaz si vytvořil svůj vlastní orientalistický diskurz, který se v popisu Orientu víceméně shodoval se školami a diskurzů západními, ale jeho cílem bylo Orient ovládnout a restrukturalizovat. Polský orientalismus se v této době od sovětského lišil tím, že byl zároveň i mnohem blíží západní Evropě, což se shoduje s ambivalentním postavením Československa a jeho orientalismu bez kolonií. Autorka přímo zmiňuje, že zatímco bylo od polských reportérů a cestovatelů očekáváno, že budou na svých cestách reprezentovat zájmy sovětského bloku, zároveň se prezentovali jako Evropané a byli lidmi např. z Asie či Afriky nazíráni jako příslušníci „západní kultury“.¹⁵

¹³ FILIP HERZA, *Imaginace jinakosti. Pražské přehlídky lidských kuriozit v 19. a 20. století*, Praha 2020, s. 145.

¹⁴ MILICA BAKIĆ-HAYDEN, *Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia*, *Slavic Review* 54/1995, s. 917–931.

¹⁵ AGNIESZKA SADECKA, *A Socialist Orientalism? Polish Travel Writing on India in the 1960s*, in: *Postcolonial Europe? Essays on Post-Communist Literatures and Cultures*, (edd.) Róbert Gáfrík, Dobrota Pucherova, Leiden 2015, s. 315–325.

Alterita a počátky socialistické diktatury v ČSR

Vzhledem k podmínkám, které v Československu nastaly po roce 1948, se výrazně omezily možnosti vycestovat do zahraničí. Tato situace se poněkud uvolnila v šedesátých letech, ale opětovně zhoršila po roce 1969, po začátku normalizace a vpádu vojsk Varšavské smlouvy na československé území. Pokud chtěl občan Československa vyjet za hranice, bylo nutné v bance zažádat o devizový příslib, který musel být schválen zaměstnavatelem, přičemž úřady a výkonné složky Státní bezpečnosti a výborů KSČ měly možnost zahraniční cestě bez udání důvodu zabránit. Pokud došlo ke schválení tohoto příslibu (což vůbec nebylo samozřejmostí), bylo nutné si následně zažádat ještě o výjezdní doložku a poté i o udělení víza u cílové destinace. Celý proces mohl tedy trvat i několik měsíců a většinou končil již u devizového příslibu, který více než často schválen nebyl. Pokud navíc cestovatel plánoval „větší“ cestu do zahraničí, jak můžeme vidět například u Jiřího Hanzelky a Miroslava Zikmunda, byl velmi polehčující okolností také vstup do komunistické strany. Tyto podmínky naprostě většině obyvatel znemožnily vycestovat za hranice, a proto se jejich jediným spojením se světem „tam venku“ a prostředkem jeho poznávání staly cestopisy a cestopisné reportáže napsané těmi, kterým se podařilo tento proces úspěšně absolvovat. Tím se z cestopisné literatury stala nejen velmi vzácná komodita, ale také cenný politický nástroj, jehož prostřednictvím bylo možné za použití správné třídní „optiky“ utvářet vidění „jiného“ v myslích československých obyvatel.¹⁶

Tomuto tématu se hlouběji věnuje Mary Louise Pratt,¹⁷ která zkoumá, jak bylo v evropské cestopisné literatuře konstruováno téma evropského imperialismu pro evropské čtenáře, jak evropské cestopisy utvářely vztahy mezi Evropou a okolními zeměmi a jaký vliv měly na mocenské vztahy v rámci dané země.¹⁸ Vysvětluje, že jedním z prostředků, kterým je určena hodnota úspěchu průzkumníka, je vztah mezi vidoucím a viděným. Autor cestopisu je pozorovatelem, ale zároveň utváří a následně reprodukuje obraz krajiny svým čtenářům. Zobrazování civilizační mise jako určitého „projektu“ je strategií, kterou západní kultura

¹⁶ MICHAEL BOROVIČKA, *Velké dějiny země Koruny české, tematická řada Cestovatelství*, Praha 2010, s. 622–623.

¹⁷ MARY LOUISE PRATT, *Imperial eyes*, London 2017, s. 201–229.

¹⁸ M. L. PRATT, *Imperial eyes*, s. 201–229.

často využívala právě k definování „jiného“ jako něčeho, co vyžaduje její zásah. Rysy určité krajiny jsou hodnotné pro domácí kulturu cestovatele, neboť jde o cestovatelův objev, a současně její nedostatky naznačují potřebu sociální a materiální intervence ze strany domácí kultury.¹⁹ Cestopisy tedy nepopisují pouze to, co existuje, ale zároveň i ukazují, jak si tuto realitu interpretuje sám cestovatel. V tomto smyslu orientální diskurz není pouze obrazem jiného, ale i zrcadlem toho známého, a cestopisy Hanzelky a Zikmunda nám tedy mohou říci mnohé nejen o zemích navštívených, ale hlavně o domovině, ze které cestovatelé přijíždějí, tedy socialistickém Československu.²⁰ Ovšem na rozdíl od cestopisné literatury vznikající ve státech, které se na kolonizování jiných území aktivně podílely, v případě Československa tento druh literatury nesloužil jako odůvodnění k zásahu na daném území. Alespoň v případě Hanzelky a Zikmunda je reprezentace jiného úzce spojena s tématem kolonialismu a se sebeprezentací socialistického zřízení. Vyspělost Sovětského svazu je zde kladena do opozice vůči negativně vnímanému kapitalistickému zřízení „západních“ států. Zabývající se touto problematikou vydala Jiřina Šmejkalová studii s názvem *Command celebrities: The rise and fall of Hanzelka and Zikmund*, podle níž byli Hanzelka se Zikmundem ve svých cestách režimem podporováni hlavně za účelem vytvoření kulturních ikon, které by napomohly svržení staré, nicméně stále populární kultury.²¹ S tím, jakým způsobem byla v jejich dílech vyzdvižována vyspělost Sovětského svazu, souvisí také způsob, jakým přesně sami sebe prezentovali i daní autoři. Podle Šmejkalové, která prováděla jak archivní výzkum, tak byla též v přímém kontaktu i s Miroslavem Zikmundem, byli tito cestovatelé svého času oslavováni hlavně jako objevitelé, novináři, spisovatelé, filmaři a reportéři, což souhlasí se sebeprezentací viditelnou v jejich cestopisech, kterou lze rozdělit do čtyř velmi podobných kategorií: spisovatelé a redaktoři, dobrodruzi a hrdinové, obchodníci a diplomati a v poslední řadě vyslanci míru šířící osvětlu. Zatímco v roli dobrodruhů a hrdinů jde místy až o fantastický popis jejich zámořských dobrodružství²² a míst, kam se jiní nedostanou, v úlo-

¹⁹ M. L. PRATT, *Imperial eyes*, s. 201–229.

²⁰ S. LEMMEN, *Noncolonial Orientalism? Czech Travel Writing on Africa and Asia around 1918*, s. 210–212.

²¹ JIŘINA ŠMEJKALOVÁ, *Command Celebrities: The Rise and Fall of Hanzelka and Zikmund*, *Central Europe* 13/2015, s. 72–86, zejm. s. 72–74.

²² Např. JIŘÍ HANZELKA, MIROSLAV ZIKMUND, *Tam za řekou je Argentina*, Praha 1956, s. 244.

ze obchodníků a diplomatů se staví do pozice vyslanců, kteří navštěvují panovníky,²³ prohlížejí továrny a uzavírají dohody pro československé automobilky.²⁴ Je velmi zajímavé, že i v jejich sebe prezentaci je znatelné, že se staví do opozice hned vůči několika faktorům: za prvé, pokud se popisují v úloze dobrodruhů a cestovatelů, vyzdvihují svou „autentičnost“, kterou velmi často využívají ke kritice turistů ze západních zemí (viz níže), a za druhé, v roli obchodníků, diplomatů a vyslanců míru staví sami sebe do nadřazené pozice, která plyne z jejich příslušnosti k civilizované Evropě a hlavně k Sovětskému svazu. Jakákoliv individualita je v jejich cestopisech navíc vymazána vybudovanou a zpopularizovanou značkou „H+Z“, za níž se oba cestovatelé skrývají, aniž by čtenář věděl, se slovy kterého autora má zrovna v cestopise tu čest.

Kritika koloniální expanze

V cestopisech Hanzelky a Zikmunda je především kolonialismus kritizován ve velkém, a to hned z několika důvodů: prvním jsou „špatné životní podmínky“ obyvatel v daných zemích, následuje je kladení nároku na cizí území a následné stěhování obyvatel z kolonizujícího do kolonizovaného území, se kterým souvisí násilné potlačení jakékoli formy odporu. V poslední řadě je zde také všeobíhající pocit nadřazenosti, který kolonizující země cítí vůči obyvatelům kolonizovaného území. A to vše je navíc propojeno se specifickým vztahem k socialistickému státu, neboť Hanzelka se Zikmundem této kritiky využívají k vyzdvihnutí jeho kvalit, což souvisí i s tím, jak se na cestách sebe prezentovali.

Cestovatelé se poprvé setkávají s konsekvencemi koloniální nadvlády během první cesty (1947–1950), přesněji v severní Africe. Hanzelka se Zikmundem vyjíždějí na západ, skrze Francii a poté se lodí dostávají z Marseille do Maroka, odkud pokračují po severním okraji Afriky až do Egypta, a nakonec zabočují na jih a pokračují přes rovníkovou Afriku až do Jihoafrické republiky. Z jejich popisu je patrné, že každá koloniální mocnost má své způsoby, jak na území podrobené země dosáhnout absolutní poslušnosti. Zatímco např. Belgie se pokouší o psychický nátlak,

²³ MIROSLAV ZIKMUND, JIŘÍ HANZELKA, *Světadíl pod Himálajem*, Praha 1969, s. 354–355.

²⁴ J. HANZELKA, M. ZIKMUND, J. SLOMEK, *Život snů a skutečnosti*, s. 40.

kterým vsugerují místnímu obyvatelstvu pocit vděčnosti, a tím poté šíří dál svůj vliv, Británie oproti tomu udržuje obyvatelstvo v nevzdělanosti.²⁵

Pod souhrnným označením „špatné životní podmínky“ v daných zemích se skrývá snaha kolonizující mocnosti udržovat kolonizované obyvatelstvo v bídě, aby zvýšila zisk získávaný z kolonizovaného území. To je ukázáno hned zkraje prvního cestopisu, krátce po jejich příjezdu do severní Afriky, na popisu francouzské správy Mauretánie a Maroka během jejich cesty na východ do Alžiru, kde lze – jejich slovy – spatřit „zdrucující obrazy bídy v Maulá Idrisu (...) žebrající rozedrané děti ve stínu paláců“²⁶ nebo „hladové řemeslníky, pracující na dvou čtverečních metrech zatuchlých doupat ve Fezu“.²⁷ Důvod je podle autorů ten, že „francouzští vládci zacházejí s lidem dnešní Mauretánie se stejnou bezohledností jako kdysi vládci slavné Volubilis. V podstatě se zde za ty dva tisíce let nic nezměnilo. Za římské nadvlády patřil onen kamenný přepych a pohodlí despotickým císařům, zatím co lid za palácovými zdmi musil dřít a umíral hladu. Dnes zaměnili francouzští kapitalisté kamenná atria za koupelny vykládané dlaždičkami a antické chrámy za bursovní kuloáry. Vykorišťovaný lid dře a umírá v bídě dál.“²⁸ Pokud jsou totiž životní podmínky obyvatel kolonií na nízké úrovni, snižuje se tím pravděpodobnost, že by se proti kolonizující mocnosti mohli obyvatelé vzbouřit nebo se vymanit z jejího vlivu. K udržování nízké úrovně obyvatelstva sloužila snaha je izolovat od možnosti dosáhnout vyššího vzdělání a též houževnaté dodržování starých tradic, které – slovy Hanzelky a Zikmunda – ztročují „široké vrstvy barevných lidí“.²⁹ Vzdělání je zde vnímáno jako součást diskurzu pokrokovosti. Čím vzdělanější obyvatelstvo bude, tím menší vliv má kolonizující země na daném území. Kolonizovanému obyvatelstvu je tudíž poskytováno jen minimum nezbytných prostředků, aby se životní úroveň udržela nízko, o čemž nejlépe vypovídá popis zkušenosti Hanzelky a Zikmunda z Maroka: „Otřesete se při pohledu na děti, jimž lezou hejna much po tvářích, v nozdrách i po zubech otevřených úst. (...) Stará žena, která už nemá dost sil, aby si vyžebrała sousto jídla (...), umírá pomalu na ulici a lidé ji netečně překračují, bez povšimnutí.“³⁰ Právě

25 JIŘÍ HANZELKA, MIROSLAV ZIKMUND, *Afrika snů a skutečnosti II*, Praha 1952, s. 178.

26 J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Afrika snů a skutečnosti I*, s. 34–35.

27 J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Afrika snů a skutečnosti I*, s. 34–35.

28 J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Afrika snů a skutečnosti I*, s. 35.

29 J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Afrika snů a skutečnosti II*, s. 69.

30 J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Afrika snů a skutečnosti I*, s. 34.

taková situace, slovy autorů, donutí čtenáře se zamyslet „nad propastnými rozdíly mezi bohatstvím Maroka a jeho vládců a nepředstavitelnou bídou arabského obyvatelstva. Stav, v jakém zubožený lid žije, není jen důsledkem tisícileté tradice islámu a jeho fatalismu (...) Je to důsledek panství všech dosavadních vládců země, kteří nikdy neměli zájem na probuzení lidu z jeho lethargie, poněvadž tato netečnost spolu s negramotností je nejlepší zárukou snadného vykořisťování.“³¹

Za neúčinnější nástroje „vykořisťování“ je v tomto případě považováno omezení školní docházky,³² což Hanzelka se Zikmundem vnímají jako důkaz toho, „jak se imperialistické země zuby nehty brání vzestupu všeobecného vzdělání ve svých koloniích, protektorátech, mandátních územích a dominiích. Jsou si dobře vědomy toho, že v potlačování přístupu do škol mají jeden z hlavních klíčů k dosažení úspěchu své utlačovatelské politiky...“³³ neboť nevědomost, jejich slovy, vede k poslušnosti. Pokud je potřeba utišit nespokojené hlasy, pak se koloniální správa dané země jednorázově „pokouší přilepit náplast na otevřené rány (...). Jsou to danajské dary, které jsou jasným důkazem pokrytecké vládní politiky.“³⁴

Otázka smazávání třídních rozdílů byla klíčová pro diskurz nastupujícího státního socialismu v Československu. Socialistický stát, založený na beztřídní společnosti, bojuje právě proti výše zmíněné nevzdělanosti a náboženství jako předpokladu pro vykořisťování, jak je uvedeno v úryvku výše. V kontrastu s osvětou, kterou by mohl přinést socialistický režim se svou snahou „zvýšit úroveň civilisovanosti obyvatelstva“³⁵ je zde uvedena letargie, již do země přinesla koloniální vláda. Ta, jak se domnívají naši autoři, žije v přesvědčení, že původní obyvatelé „jsou tupí, hloupí, neschopní jakéhokoliv hlubšího vzdělání, že se nikdy ničemu pořádnému nemohou naučit. Jen tím odůvodňují svoji ‚civilizační práci‘ a roli vládců nad bohatstvím kolonie a existencí jejího obyvatelstva.“³⁶ Přístup kolonizátorů je tedy součástí iluze, kterou koloniální správa buduje a vytváří v lidech, aby si tím mohla odůvodnit své působení. Kromě toho Hanzelka a Zikmund píšou, že imperiální mocnosti doslova „uměle rozněcují

³¹ J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Afrika snů a skutečnosti I*, s. 34.

³² J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Afrika snů a skutečnosti II*, s. 152–153.

³³ J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Afrika snů a skutečnosti II*, s. 152–153.

³⁴ J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Afrika snů a skutečnosti I*, s. 48.

³⁵ DENISA NEČASOVÁ, *Nový socialistický člověk: Československo 1948–1956*, Brno 2018, s. 180.

³⁶ J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Afrika snů a skutečnosti II*, s. 90.

nevraživost³⁷ – samy si tedy vytvářejí podmínky pro to, aby vynikla jejich nepostradatelnost na nesourodém území, které potřebuje „správné vedení“. Rozněcováním nevráživosti je zde myšleno cílené jednání, kupříkladu přehlédnutí určitých sporů za účelem upevnění své pozice v dané zemi, jak autoři mimo jiné konstatují: „Jen Britové ‚předvídali‘ krvavé události, nechali jim volný průběh a zaznamenali s uspokojením, že k nim došlo ‚náhodou‘ na všech územích, kde žijí vedle sebe Arabové se Židy a která jsou ‚náhodou‘ pod britskou kontrolou. A dokonce ‚náhodou‘ právě v okamžiku, kdy britská vláda dokazovala Američanům, že Židé mezi Araby nepatří...“³⁸

Podobnou situaci popisují poté i v Eritreji.³⁹ Díky tomuto strategickému postupu si koloniální mocnosti v cestopisech Hanzelky a Zikmunda vysloužily další přezdívku – staly se „dirigenty orchestru“.⁴⁰

Jejich jednání navíc podporuje např. i rasovou nenávisť,⁴¹ čehož je důsledkem „zdrucující obraz bídy“⁴² či vysoká kriminalita a špatné životní podmínky.⁴³ Obyvatelstvo v takových podmínkách „dře a umírá“,⁴⁴ kupř. v Africe autoři popisují situace, kde je místní obyvatelstvo „oblečené do špinavých čarů“, zatímco „míjíte hliněné chatrče, před nimiž se batolí nahé děti trpící hladem a nemocí“.⁴⁵ Lidé strádají, jsou líčeni jako chudí⁴⁶ a popis autorů někdy zachází až do takových extrémů, že se zdá, že na životě místního obyvatelstva nezáleží vůbec, jako například, když se setkávají s nehodou na silnici během cesty Brazílií: „V zemi, kde vláda raději koupí tank než léčiva k záchraně stovky lidských životů, nevzruší všední a běžná tragedie člověka pod koly vozu. Pravdu měl krajan, který shrnul své brazilské poznatky do jediné věty: ‚Když tady někoho zabijou, postaví mu k hlavě dvě svíčky a tím je to vyřízeno...‘“⁴⁷

Další strategií, kterou imperiální mocnosti na podrobeném území vyvíjejí, je zabírání pozemků v obsazené zemi a jejich následné rozpro-

37 J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Afrika snů a skutečnosti II*, s. 234.

38 J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Afrika snů a skutečnosti II*, s. 58.

39 J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Afrika snů a skutečnosti II*, s. 245.

40 J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Afrika snů a skutečnosti I*, s. 40.

41 J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Afrika snů a skutečnosti I*, s. 58 a 64.

42 J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Afrika snů a skutečnosti I*, s. 35.

43 J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Afrika snů a skutečnosti I*, s. 40.

44 J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Afrika snů a skutečnosti I*, s. 35.

45 J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Afrika snů a skutečnosti I*, s. 38.

46 J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Afrika snů a skutečnosti I*, s. 104.

47 J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Tam za řekou je Argentina*, s. 294.

dávání, z čehož kolonie profitují.⁴⁸ To se ovšem netýká pouze zemědělské půdy, ale také nerostného a jiného bohatství, které si nárokují pro sebe, zatímco místní obyvatelé „dodnes nevědí, že jim hrstka cizinců, zotročených chorobnou touhou po bohatství a moci, bere pod nohama plody jejich vlastní země...“⁴⁹ Podrobená země plná nerostných surovin, jež je možné zpeněžit, je „vojensky i hospodářsky lákavé území, věž na šachovnici koloniální strategie“.⁵⁰ Koloniální správa je kvůli tomuto jednání nazývána „vykořisťovateli“, také „velkokapitalisty“, kteří uplatňují bezohledné praktiky pro vlastní obohacení – v tomto případě se poprvé setkáváme s postupem, který se následně bude často opakovat a který je pro tvorbu Hanzelky a Zikmunda charakteristický – tedy, že přejímají, ať už úmyslně, či neúmyslně, diskurz socialistického státu.

„Měděné dráty, potrhane leteckými bombami, prodala britská vojenská správa na tuny do Egypta. ‚Malá záloha‘ na reparace. Těžko najít drastičtější příklad bezohledného ‚hospodaření‘ nepřítele v dobyté zemi.“⁵¹ Tak Hanzelka se Zikmundem popisují situaci na severu Afriky, s čímž je úzce spojen i fakt, že do „dobyté země“ se následně stěhují lidé z mateřské země. Ti tam utiskují obyvatelstvo původní a vytlačují je z úrodné půdy, již si zabírají pro sebe.⁵² Původní obyvatelé jsou nuceni tuto půdu obhospodařovat pro nové pány, a to se netýká pouze oblasti zemědělství, ale také například infrastruktury: „Na žádných hranicích britských kolonií nespátříte bělocha ve funkci celníka nebo pohraniční stráže. (...) Britům jde o prestiž, o postavení absolutních vládců, kteří se nemohou snížit k tomu, aby hlídali hranici kolonie. Britové v koloniích jen vládnou, obchodují a ‚podnikají‘. Jen v mimořádných případech plní jinou funkci, ale vždy takovou, aby pro ni ostatní ‚neztratili tvář‘.“⁵³ Tento úryvek dokládá podle autorů svrchované postavení kolonizátorů, usazených na pomyslném piedestalu a dohlížejících na práci svých poddaných. Pokud se kolonie pokouší tomuto útlaku bránit a vzepít se vůli kolonizátorů, je její odpor násilně potlačen. To se podle Hanzelky a Zikmunda stalo i během jejich putování po Tripolsku: „Dvacet tisíc lidí se domáhalo ukázněnou demonstrací okamžité nezávislosti země. Britská vojenská správa odpověděla slzotvornými pumami a palbou

⁴⁸ J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Tam za řekou je Argentina*, s. 57.

⁴⁹ J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Afrika snů a skutečnosti II*, s. 62.

⁵⁰ J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Afrika snů a skutečnosti I*, s. 221.

⁵¹ J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Afrika snů a skutečnosti II*, s. 57.

⁵² J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Afrika snů a skutečnosti II*, s. 242.

⁵³ J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Afrika snů a skutečnosti II*, s. 165.

z automatických zbraní. Třináct zabitých a těžce zraněných zůstalo na dlažbě tripolských ulic.“⁵⁴ A stejná situace se opakuje i v Egyptě: „Nejtragičtější skutečností však zůstávalo,“ popisují autoři při průjezdu zemí, „že výsledkem těchto demonstrací, namířených proti imperialistickým zájmům západních velmocí, byly nakonec vytloučené egyptské obchody a mrtví nebo zranění na straně demonstrujících Egyptanů i zasahující egyptské policie...“⁵⁵

Jednání kolonizujících na kolonizovaném území si kolonizátoři sami ospravedňují pocitem nadřazenosti, který pocítují vůči kolonizovanému obyvatelstvu. „Britští příslušníci se izolují od příslušníků ostatních národů. Mají svoje vlastní společenské kluby a je železným, i když nepsaným zákonem, že členství v nich nemůže být uděleno příslušníku jiného národa,“ postřehnou autoři během cesty Súdánem a nezapomínají na stranu původních obyvatel, když dodávají: „Súdánci ani příslušníci evropských národnostních skupin v Chártúmu se nesnaží zakrývat, jak se jich dotýká povýšenecká nadřazenost, tak typická pro Brity v koloniích.“⁵⁶

Koloniální mocnosti se neptají, co je správné a co špatné. Právě tato morální netečnost a absence jakékoli morální reflexe jim je dostatečným oprávněním pro manipulaci nejen s půdou podrobené kolonie, ale také s obyvatelstvem, které na této půdě žije. V následujícím úryvku uvažují o původu nepředstavitelné bídy obyvatelstva, která je podle nich „následkem tahanic o strategicky významný pruh země na africké straně gibraltarského tresoru, o němž nakonec rozhodli kapitalisté několika zemí, aniž by se zajímali o názor arabského obyvatelstva“.⁵⁷ A ze stejného důvodu bylo podle Hanzelky a Zikmunda následně také „vytvořeno ‚svobodné‘ mezinárodní pásmo, kde se dostalo neomezené svobody vykořisťování úzké vrstvě cizích dovozců, překupníků a spekulantů spolu s nepočtenou kastou arabských zbohatlíků“.⁵⁸ Zde si můžeme povšimnout i ironického nádechu zakomponovaného do úryvku: „Arabskému obyvatelstvu zůstala ‚svoboda‘ bídy, hladu, nezaměstnanosti a živoření.“⁵⁹ Z úryvku vyplývá, že kapitalistické státy jednají bez sebemenšího zájmu o původní obyvatelstvo a kolonizovaná území pro ně vždy nakonec znamenají zdroj zisku.

⁵⁴ J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Afrika snů a skutečnosti II*, s. 104.

⁵⁵ J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Afrika snů a skutečnosti II*, s. 124–125.

⁵⁶ J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Afrika snů a skutečnosti II*, s. 228.

⁵⁷ J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Afrika snů a skutečnosti I*, s. 28–29.

⁵⁸ J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Afrika snů a skutečnosti I*, s. 28–29.

⁵⁹ J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Afrika snů a skutečnosti I*, s. 28–29.

Koloniální mocnosti se tedy pokouší několika metodami dosáhnout totální závislosti původních obyvatel na koloniích. Jsou proto popisovány jako vykořisťovatelé, obyvatelstvo kolonií poté většinou jako vykořisťování.⁶⁰ Jednání vůči porobenému obyvatelstvu je popisováno jako bezohledné⁶¹ a celý systém jako nemravný.⁶² Na obyvatelstvu kolonizovaného území vlastně „nezáleží“, neboť kolonie jsou pouhými kameny na šachovnici velmocí,⁶³ jejich počínání je řízeno pouze chorobnou touhou po bohatství a moci,⁶⁴ jak je vidět například v ukázce, kde Hanzelka se Zikmundem popisují své dojmy z návštěvy továrny během svého průjezdu Argentinou: „Toto zařízení však bylo jedinou ukázkou mechanizovaného provozu, jakou jsme v silech viděli. A přece i bývalí majitelé vydělávali miliony zejména v době, kdy svět nejhůř hladověl.“⁶⁵ Tato situace je způsobena – slovy autorů – touhou po zisku, neboť: „I tady byl zisk jediným zájmem velkokapitálu, který se nijak nestaral o mzdy dělníků, o jejich bydlení a zdravotní podmínky (...) Pod nakládací rampou sila jsme spatřili vlečnou loď s navršenými hromadami pšenice. Uprášení dělníci přehrhovali obilí do velké plachty – lopatami.“⁶⁶

Kolonizátoři tedy omezováním možnosti vzdělání udržují na daném území určitou míru negramotnosti a potlačují jakékoli snahy o projevení nesouhlasu ze strany místních obyvatel, aby mohli využívat zdroje a nerostné suroviny kolonizované země. Nárok na tyto suroviny je ospravedlněn domnělou absencí jakékoli morální reflexe, kterou jakožto „západní imperialistické velmoci“ vůči rozvojovým státům ani v nejmenším nepocítují. Ty jsou podle nich totiž natolik zanedbané, že by stejně nedokázaly fungovat s nerostnými surovinami a bohatstvím na svém území tak, aby to pro ně mělo jakýkoliv užitek.

Hanzelka se Zikmundem odsuzují toto jednání, ale – v souladu s výše zmíněnými texty Lemmen a Herzy – zároveň sami sebe staví do podobné nadřazené pozice, což je podle jejich názoru ospravedlněno tím, že režim, který znají z domova, obyvatelstvo neutiskuje, ale osvobozuje, pokouší se jej vzdělávat a ustanovit stejně spravedlivé podmínky pro všechny. To

⁶⁰ J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Afrika snů a skutečnosti I*, s. 28–29, 35, 48–49, 244.

⁶¹ J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Afrika snů a skutečnosti I*, s. 35, 221.

⁶² J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Afrika snů a skutečnosti I*, s. 79.

⁶³ J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Afrika snů a skutečnosti II*, s. 34–35.

⁶⁴ J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Afrika snů a skutečnosti II*, s. 62.

⁶⁵ J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Tam za řekou je Argentina*, s. 67.

⁶⁶ J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Tam za řekou je Argentina*, s. 67.

vše podle autorů nabízejí právě socialistické státy ve východní a střední Evropě. Jak je ale tato dichotomie popisována v jejich cestopisech?

Kritika kapitalismu

Jak bylo uvedeno již na začátku, Pratt zastává názor, že zobrazování civilizací jako určitého projektu je strategií, kterou západní kultura často využívala k definování „jiného“ jako něčeho, co vyžaduje její zásah. Můžeme říci, že stejné strategie byly používány ne jako prostředek, který umožňoval zásah Západu, ale jako poukázání na negativní stránky Západu a vyzdvižení pozitiv socialistického režimu. Jak přesně toho Hanzelka se Zikmundem ve svých cestopisech dosahují?

Nejkritizovanějšími jsou za své jednání koloniální mocnosti Francie a Velké Británie, což je úzce propojeno s dalším jevem, který se v textu hojně vyskytuje, a to je kritika všeho „západního“, kapitalistických států a jejich ideologie. Jak shrnují při své cestě Brazílii, „místo rasové diskriminace nastoupila v Brazílii jiná, stejně nelidská, ale mnohem tvrdší diskriminace třídní“.⁶⁷

Kritika západního kapitalismu a třídního rozvrstvení společnosti se vyskytuje v cestopisech hlavně během jejich první cesty, kdy Hanzelka se Zikmundem cestují po Africe, odkud následně přelouvají na jihoamerický kontinent do Ria de Janeira a odtud pokračují do Buenos Aires, kde následně přes Kordillery míří přes Panamu do Mexika. Příkladem kritiky třídní společnosti je v tomto ohledu už jejich cesta lodí na jihoamerický kontinent z Kapského Města: „První a druhá třída. Celá ta hierarchie tříd z pěti kontinentů: pyšná, pohrdající, nevšimavá nadřazenost přečpaných tobolek, nesplněná přání poloprázdných a apatická beznaděj docela prázdných.“⁶⁸ Tuto problematiku poté autoři uvádějí československému čtenáři na příkladu první československé meziválečné republiky: „Co bylo příčinou často hromadného stěhování do Argentiny? (...) Kapitalistický řád první republiky, který nedovedl zabránit tvoření statistických front nezaměstnaných, nekladl také překážky hromadnému vystěhovalectví, i když znamenalo často únik kvalifikovaných sil. Ubyly nejvýše starosti o opatrování práce a ušetřilo se na podporách pro nezaměstnané. V tomhle smyslu vám také odpoví většina Čákaňáků, po-

⁶⁷ J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Tam za řekou je Argentina*, s. 283.

⁶⁸ J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Tam za řekou je Argentina*, s. 23.

ložíte-li jim otázku, proč vlastně jsou v Argentině.⁶⁹ Strategické srovnávání s meziválečnou ČSR není v jejich cestopisech obvyklé, jde spíše o ojedinělou zmínku, i když důležité z hlediska utváření diskurzu socialistického státu. Je zde totiž zmíněna nezaměstnanost, která je jedním ze společenských problémů, proti kterým se socialistický režim pokouší bojovat. Podle Nečasové byl kapitalismus v poúnorovém oficiálním diskurzu odsuzován také proto, že miliony lidí strádaly v nezaměstnanosti,⁷⁰ zatímco práce byla považována za prostředek revolučního boje proti němu,⁷¹ neboť těžiště boje proti kapitalismu se přesunulo do hospodářského odvětví.⁷²

Nejčastěji jsou kritizovány státy, které jsou zároveň určitým symbolem. Kapitalismus je vnímán jako systém toho „západu“, jež podle autorů ztělesňují Spojené státy americké a například americký turista a jeho „americké fanfaronství“,⁷³ příznačné pro jeho chování v zahraničí, nevášimavost, povrchnost a neschopnost proniknout do hloubky věci. V textu jsou použita slova jako např. „paničky“, na jednu stranu litující umouněné děti, na druhou neochotné se k nim přiblížit,⁷⁴ což v autorech vyvolává určitou lítost a současně i odpor: „Honba za dolarem je naučila spěchu, spěchu v práci i na zotavené. Nemají čas uvědomit si, že není stejné poznat Rio a vidět Rio. Za pár neděl se vrátí k svému businessu, šťastni, že zase jednou vyžrali na vteřiny...“⁷⁵ Figura amerického turistu je v cestopisech totiž používána také jako příklad neautentického typu cestovatelství, ztělesněného právě americkými turisty. Proti nim pak stojí Hanzelka se Zikmundem, kteří sami sebe prezentují jako „autentické cestovatele“, kteří jsou schopni vidět i pod povrch věci, a ze svých cest si tudíž dokážou přivést i „autentickou“ zkušenost.

Co se týče Spojených států amerických, je také zajímavé, že jako ukazatel jejich rozšiřujícího se vlivu v navštívených zemích si Hanzelka se Zikmundem zvolili značku Coca-Cola. Tomuto šíření říkají v cestopisech tzv. coca-kolonizace, což je jev, který můžeme zaznamenat nejen

⁶⁹ J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Tam za řekou je Argentina*, s. 90.

⁷⁰ D. NEČASOVÁ, *Nový socialistický člověk*, s. 78.

⁷¹ D. NEČASOVÁ, *Nový socialistický člověk*, s. 83.

⁷² JAROSLAV ŠÍMA, VALTR VERGEINER, *Revoluční dělnické hnutí v Československu v boji za práci a životní úroveň pracujících*, Praha 1953, s. 115; D. NEČASOVÁ, *Nový socialistický člověk*, s. 85.

⁷³ J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Tam za řekou je Argentina*, s. 336.

⁷⁴ JIŘÍ HANZELKA, MIROSLAV ZIKMUND, *Přes Kordillery*, Praha 1957, s. 190.

⁷⁵ J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Tam za řekou je Argentina*, s. 299.

na americkém kontinentu, ale setkáváme se s ním například i v severní Africe, v Egyptě: „Neonová láhev COCA-COLY září do temné noci; výmluvné předznamenání Ameriky v zemi pyramid.“⁷⁶ A podobnou situaci můžeme zaznamenat i během jejich průjezdu oblastí La Paz: „Coca-kolonisace La Pazu však překročila i nejpomyslnější meze vtíravosti.“⁷⁷ Tak se o jevu vyjadřují autoři během svého průjezdu Bolívií při první cestě 1947–1950: „Ještě jste nespatriili ani jediný předměstský domek, ale křiklavá reklama Coca Coly na betonové vstupní bráně El Alta se Vám vnučuje dřív, než jste mohli přečíst nápis La Paz. (...) Najdete památné budovy, ale jejich balkony jsou zakryty dvoumetrovými smaltovanými tabulemi s reklamou v kategorickém imperativu: ‚Pij Coca-Colu!‘ Ve všech jednosměrných ulicích města Vás vedou po směru tabule, na kterých se nenápadně šipky krčí pod osmi bombastickými písmeny COCA-COLA.“⁷⁸ Tyto reklamy se objevují slovy autorů po světě ve velkém množství a v oblastech, kde lidé nemají co jíst. Snaha propagovat tyto „výdobytky západní kultury“ v takových končinách v nich vyvolává zášť, neboť „taková reklama by byla mistrovským dílem obchodních propagandistů ve světě hojnosti, ale je neomaleností tam, kde se čtyři pětiny obyvatelstva živí převážně kukuřicí, protože jim na víc nezbyvá. Je tím nemorálnější, že vnučuje Bolivijcům limonádu dováženou za tvrdé devisy nebo vyráběnou v licenci za ty dolary, s jejichž nedostatkem země zápasí o život.“⁷⁹

Ze slov Hanzelky a Zikmunda zmíněných výše se zdá, že si autoři s sebou přivezli určitou sdílenou představu o západním kapitalismu a západních zemích, která je založena hlavně na kritice propastného rozdílu mezi nejbohatším a nejchudším obyvatelstvem. Jako příklad uvádějí bolivijské kapitalistické rodiny, které si „dopřejí kulturní požitky v Evropě nebo ve Spojených státech. A osmdesáti pěti procentům negramotných Bolivijců leží víc na srdci otázka, jak zítra nakrmit hladové děti než jak opravit sešlé městské divadlo v La Pazu.“⁸⁰ Vzhledem k tomu, že se v tomto úryvku jedná o bolivijské rodiny, ne americké, Hanzelka se Zikmundem naznačují, že tyto třídní rozdíly fungují jako jakýsi model, do kterého automaticky zapadají všechny společnosti, ve kterých se pro-

⁷⁶ J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Afrika snů a skutečnosti I*, s. 110.

⁷⁷ J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Přes Kordillery*, s. 137.

⁷⁸ J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Přes Kordillery*, s. 137.

⁷⁹ J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Přes Kordillery*, s. 137.

⁸⁰ J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Přes Kordillery*, s. 137.

sadil kapitalismus jako systém výrobních vztahů. Zároveň tím vytváří určitou hranici mezi původním obyvatelstvem, které stále „dře a umírá v bídě“, a skupinou obyvatel, kteří jsou sice také původní, ale kteří přišli na způsob, jak se skrze vykořisťování jiných probojovat do vyšších vrstev společnosti, a vylepšit si tak svůj status. To dokládá i další úryvek, pocházející z afrického cestopisu, ze závěru první cesty, když se Hanzelka se Zikmundem nacházejí v Jihoafrické republice: „Jaký rozdíl je mezi somálským kuchařem, naším jihoafrickým intelektuálem, akcionářem johannesburských dolů, Henrym Fordem a kterýmkoliv ze zbývajících monarchů? Každý z nich žije z práce jiných. Každý z nich si bere víc, než mu patří, víc, než dává těm druhým kolem sebe. Všichni diskriminují. Liší se od sebe jen mírou a rozsahem svého nemravného postupu vůči lidem, jež se jim podařilo zotročit.“⁸¹

Tato sdílená představa o kapitalistickém zřízení naznačuje, že dle jejich názoru je kapitalistický řád světem, který se točí pouze kolem bohatství, a stejně Hanzelka se Zikmundem hodnotí i všechny koloniální mocnosti a s nimi všechny, kteří se nezdráhají těžít v tomto nespravedlivém systému ve svůj prospěch na úkor jiných. Začátek úryvku, kde je řečeno, že každý z výše jmenovaných jedinců žije z práce jiných, liše se jen mírou „nemravného postupu“, také naznačuje rozdíl mezi systémem, který propagují a současně budují, oproti tomu, který vidí na svých cestách. Zatímco koloniální mocnosti nemravně vykořisťují, socialistický režim se pokouší dopřát všem stejné množství blahobytu. Ve svém popisu se tak Hanzelka se Zikmundem nebojí sáhnout ani k termínům, jako je například „zotročení“. To odpovídá Nečasové, která uvádí, že kapitalismus byl připodobňován autorem Boldyrevem v jeho publikaci z roku 1954 *O morálním profilu sovětského člověka* k močálové krajině, která je zdrojem všech infekčních nemocí, a její pád měla završit éra komunismu jako nejvyššího stupně humanity. Nečasová v tomto případě zmiňuje názorný příklad, který se v ČSR v této době uváděl a který měl ilustrovat morální vyzrálост socialistického zřízení – poklidné čekání na trolejbus v několkametrové frontě, kde nikdo nikoho nepředbílá ani se nerozčiluje, což nebylo způsobeno vynucenou kázní, ale právě „vyzrálostí“ sovětského obyvatelstva.⁸²

81 JIŘÍ HANZELKA, MIROSLAV ZIKMUND, *Afrika snů a skutečnosti III*, Praha 1952, s. 31.

82 D. NEČASOVÁ, *Nový socialistický člověk*, s. 174–175.

Dichotomie kapitalistické a socialistické společnosti

Prosovětské postoje se objevují v textu v různé podobě, která je z počátku pouze náznakovou, ale později přechází do explicitnější podoby. Například když hovoří s arménským technikem usídleným v Egyptě: „Viděl jsem po válce jediný ruský film, který se promítal na sovětském velvyslanectví. ‚Kamenný kvítek‘ se jmenoval. Rád bych věděl, zda všechny ruské filmy jsou tak úžasné...“⁸³ Nejznatelněji je ovšem rozdíl vidět během průjezdu východní Evropou, přesněji Bulharskem a Albánií.

Při průjezdu Bulharskem se účastní několika obchodních setkání a svou zkušenost z prohlídek továren i samotné země popisují takto: „Já ani nemám pocit, že jsem v cizině. Čím to je, že jsou nám Bulhaři tak blízko? To přece nemůže být jen tím, že se dostali tak daleko s divadlem, muzikou, s kulturou vůbec. Všude jinde na Balkáně jsem si připadal jednou nohou v Turecku...“ – „Tady to máš. Podívej se tamhle na pole, děvčata v šatech jako naše, žádné roušky a baňaté kalhoty. A chlapi dělají s nimi, necivějí celý den v kavárně do hrnku kafe, nejsou líní. Na mou duši, Bulharsko je snad nejkultivovanější zem Balkánu!“⁸⁴ Z textu je znát, že Hanzelka se Zikmundem cítí určitou spřízněnost a pozitivně hodnotí státy, které se nacházejí v podobné situaci, jakou znají z domova a podle které posuzují jejich pokrokovost, která podle nich spočívá hlavně v absenci hladu a bídy, ale odráží se například i v jejich popisu krajiny, jak si můžeme všimnout na krátkém úryvku, který zachytili na počátku své druhé cesty: „Kraj je zelený a hezký, svítí na něj jiskrné sluníčko, vlevo pod silnicí teče Drina, průzračná řeka, která svou čistotou připomíná Váh pod Tatrami.“⁸⁵

Lid ve východní Evropě je v závislosti na jejich popisu mnohem spojenější, žije v blahobytu, neboť při průjezdu kolem sebe vidí autoři všude zdravá hospodářská zvířata, jak je patrné z pasáže popisující jejich průjezd Bulharskem, nedaleko Krivé Palanky: „Po silnici tápe kolem nás už aspoň třicátý čuník. Za ním selka, co chvíli se sehne, plácne otálejícího poutníka po zadku a mlaskne povzbuzující povel. C-c-c, huš, huš! A vepřík poběhne znova kupředu, o kousíček blíž svému osudu.“⁸⁶ Jak si navíc lze povšimnout v úryvku o něco výše, děvčata zde běhají

⁸³ J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Afrika snů a skutečnosti I*, s. 93.

⁸⁴ J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Obrácený půlměsíc*, s. 106.

⁸⁵ J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Obrácený půlměsíc*, s. 28.

⁸⁶ J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Obrácený půlměsíc*, s. 98.

„jako u nás“, na rozdíl od například „vězení arabské ženy“⁸⁷ popisovaného během průjezdu Tripolskem, se kterým koloniální vláda daných zemí nic nedělá. K dalšímu porovnání nám může posloužit i jejich zkušenost z Egypta z počátku první cesty: „Na mnoha místech jsme spatřili egyptské felláhy pít vodu přímo z Nilu. Několik metrů dál koupali své vodní buvoly. Zapáchající splašky ze statisíců nehygienických příbytků si hledají cestu do téhož Nilu, z něhož se čerpá voda na pití a na vaření. Zdravotní správa sice propaguje používání velkých nádob z průlinčité hlíny, které mechanicky zachycují nečistotu obsaženou ve vodě; je však nemožné, aby takto byly zneškodněny i spousty bakterií žijících ve vodě. Nedbalost úřadů a nedostatečná péče o zdravotní opatření jsou často podporovány nedostatkem uvědomění a zaostalostí lidu samého.“⁸⁸ Tento popis nese určité orientalizující prvky, ale zároveň je i součástí diskurzu socialistického státu, který se pokouší poukázat na modernitu Československa a dalších zemí východní Evropy pod vlivem Sovětského svazu, se kterými se na svých cestách setkali. Pokrokovost socialistického režimu totiž spočívala i ve snaze pozvednout základní „civilizační návyky“ společnosti, a důraz se tudíž kladl na úpravu zevnějšku a dbaní na osobní hygienu, což byl jeden z charakteristických prvků využívaných k zobrazování nepřátel socialismu – zatímco socialističtí hrdinové byli zobrazováni upravení a čistí, nepřátelé byli zanedbaní. Proto se v rámci socialistického diskurzu prosazuje například i nová kultura oblékání, správného stolování a bydlení.⁸⁹

Přes tyto náznaky pokračují autoři dál až do explicitnějších situací, kdy je socialismus subjektivizován do role tragického hrdiny. Poprvé je tento náznak zmíněn při průjezdu Ekvádorem během jejich první cesty, kde se setkávají s rozhlasovým vysíláním Wellsovy *Války světů*, upravené, aby odpovídala reáliím ekvádorského prostředí. „...A aby si přihřáli polívčičku, vyhotili hru proti pokrokovým socialistickým stranám země. Hlasatelé a herci, kteří hovořili o útoku Martanů na Ekvádor, musili používat místo správného španělského výrazu marcianos označení marsistas, jež se v rozhlasovém podání nedalo odlišit od slova marxistas.“⁹⁰ Ještě o něco jasnější narážky můžeme nalézt v cestopisech z druhé cesty, která z Československa pokračovala na východ do Asie a vedla z Prahy přes

⁸⁷ J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Afrika snů a skutečnosti I*, s. 76.

⁸⁸ J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Afrika snů a skutečnosti I*, s. 121.

⁸⁹ D. NEČASOVÁ, *Nový socialistický člověk*, s. 180–181.

⁹⁰ JIŘÍ HANZELKA, MIROSLAV ZIKMUND, *Za lovci lebek*, Praha 1958, s. 97.

Turecko, Sýrii, Pákistán a Indii. Cesta pokračovala i dál, ale bohužel cestopisy vydané o Cejlonu a následujících zemích byly vydané natolik pozdě, že do mého korpusu textů, se kterými jsem pracovala, již nepatří. Během průjezdu Sýrií na druhé cestě píšou: „Celý svět ví, že na území Sýrie zapustila hluboké kořeny mezi prostými lidmi i mezi pokrokovými vzdělanci ještě jedna koncepce, pátá, umlčená cenzurou a vsazená za mříže: koncepce socialistická.“⁹¹ A jakmile dojedou do Mosulu, dodávají autoři ještě, že „puč krajní pravice v Mosulu a v Kirkúku pomohli zlikvidovat komunisté, ale vláda jich třicet dala odsoudit k smrti“.⁹²

Hanzelka se Zikmundem se dokonce pokoušejí vyvracet některé negativní názory na sovětské smýšlení, se kterými se na svých cestách setkávají: „Zato ve svahu pod hradem se objevily dvě řady podivných kráterů. Ty jsou od leteckých bomb,“ říká hostinský z hotýlku uprostřed zřícenin. „Od leteckých bomb? Nesmysl! Kdo by, prosím vás, bombardoval zrovna ten pustý kopec pod hradem?“ – „Sovětská letadla... ano, sovětská letadla!“ – „Kdy?“ – „Přesně to nevím, ale...“ – „Byl jste při tom? Viděl jste je?“ – „To ne, ale říká se to.“⁹³ A proti těmto názorům též zapáleně bojují a popisují je jako zaslepenost. Jasně se to ukazuje například v situaci, kdy vedou rozhovor s královským tajemníkem při průjezdu Jordánskem. „Bohužel jenom po západním světě. Za železnou oponu jsem se nedostal.“ – „Zkusil jste to?“ – „Ne... nezkusil. To přece nemá smysl. Železná opona!“ (...) – „Zatím k nám jezdí víc cizinců než do Jordánska. Ale musel byste se nějak dostat – přes tu svou oponu.“⁹⁴

Železná opona je zde prezentovaná jako skutečný objekt, je ironizovaná, ve smyslu neprostupnosti hranic. Hanzelka se Zikmundem ale poukazují na otevřenost socialistického zřízení, jako by tato neprostupnost byla jen výplodem fantazie světa, který se nachází mimo ni. Tento svět je poté kvůli tomu prezentován jako zaslepený, protože se spoléhá jen na to, co slyší a co mu řeknou jiní. Skutečnou železnou oponou autoři poté naopak nazývají území Západu, hlavně Severní Ameriky: „Kromě Holanďanů a Francouzů plují z Veracruzu jen Italové, ale ti zastavují ve španělských přístavech. A dostat visum od Franca je asi stejně pravděpodobné jako od strýčka Sama. Jak tedy prorazit americkou železnou oponu, která je spuštěna nad Karibským mořem a Mexickým zálivem

⁹¹ J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Obrácený půlměsíc*, s. 214.

⁹² JIŘÍ HANZELKA, MIROSLAV ZIKMUND, *Tisíc a dvě noci*, Praha 1967, s. 163.

⁹³ J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Tisíc a dvě noci*, s. 19.

⁹⁴ J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Tisíc a dvě noci*, s. 121–122.

a brání ve svobodném pohybu každému, koho si americká tajná policie vzala na mušku?⁹⁵

A kromě toho, že se tyto názory pokouší vyvracet, vyzdvihují také případy, na kterých lze podle nich dokázat, jak je budovatelské socialistické úsilí úspěšné. Podobnou situaci můžeme sledovat v Jižní Americe, kde hovoří o historickém uspořádání území Inků a vyzdvihují výhody jejich kolektivního hospodářství. Zatímco dnešní situace během jejich cesty skrze Peru je více než tíživá: „hubení, vychrtlí, jen v potrhaném ponču, v jednoduché sukničce nebo krátkých kalhotách z ručně tkané látky sledují nás bosí Indiáni ze svých chatrčí. Bosí ve sněhové plískanici, ve zpola zamrzlých loužích a v ostrém kamení, bosí a hubení jako jejich ovce a muly, jako jejich děti...“⁹⁶ – staří Inkové byli podle autorů příkladem úspěšného kolektivního hospodářství: „Před čtyřmi stoletími neznali jejich předkové ani hlad, ani bídu. V kolektivním hospodářství starých Inků nebylo pánů ani rabů.“⁹⁷ Použité spojení „pánů ani rabů“ je spjato s marxistickým diskurzem a původně pochází z Hegelovy *Fenomenologie ducha*. Vyjadřuje vztah mezi nadřazeným (tedy pánem) a podřízeným (rabem, který pro pána pracuje). Použití tohoto výrazu nepřímou naznačuje neexistenci nadřazenosti a podřízenosti v incké společnosti, a odkazuje tedy na socialistický model beztřídní společnosti, kde je rovnost garantována všem bez výjimky.⁹⁸ Tohoto slovního spojení následně využil i Marx a na jeho základě vyslovil tezi, že Hegel vnímá práci jako podstatu člověka a dějin.⁹⁹ Nečasová k této problematice uvádí, že silící důraz položený na kolektivní pracovní úsilí se v dobovém socialistickém diskurzu odrážel například v marginalizaci tělesnosti,¹⁰⁰ a co se týče ženských pracovníc, tak dodává, že „ženy prací bojovaly za mír“.¹⁰¹

Socialistické státní zřízení je v cestopisech tedy popisováno jako systémem, který lidem přináší svobodu, osvobozuje je z bídy a špatných životních podmínek způsobených koloniální nadvládou, kapitalistickými vel-

⁹⁵ JIŘÍ HANZELKA, MIROSLAV ZIKMUND, *Mezi dvěma oceány*, Praha 1959, s. 310.

⁹⁶ J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Přes Kordillery*, s. 206, další příklad také s. 180.

⁹⁷ J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Přes Kordillery*, s. 206, též s. 180.

⁹⁸ GEORG WILHELM FRIEDRICH HEGEL, *Fenomenologie ducha*, Praha 2019, s. 154–161.

⁹⁹ Viz WERNER BECKER, *Idealistische und materialistische Dialektik. Das Verhältnis von Herrschaft und Knechtschaft bei Hegel und Marx*, Stuttgart 1970.

¹⁰⁰ D. NEČASOVÁ, *Nový socialistický člověk*, s. 103.

¹⁰¹ D. NEČASOVÁ, *Nový socialistický člověk*, s. 107.

mocemi a negramotností. Tento systém také jako jediný dokáže překonat i pouta zkosnatělého náboženství, které člověka svazuje zastaralými tradicemi, a navést jej na cestu pokroku. Hanzelka se Zikmundem nešetří slovy jako pokrokový, případně obětavý: „Ve výklenku byla srovnána hromádka knih, pokrokové časopisy, marxistická literatura. ‚Když jsem vstoupil do strany, neuměl jsem ani číst, ani psát,‘ řekl Muhammad. ‚To mi bylo osmnáct let. Když prý chceš politicky pracovat, musíš se nejdřív naučit číst, řekli mi soudruzi a dali mi slabikář.‘“¹⁰²

Tuto snahu o zlepšení životních podmínek lze spatřit i v úryvku, kde je popsána obětavá práce pokrokových sovětských lékařů, se kterou se setkávají během průjezdu dnešní Etiopii: „Druhou nejmodernější nemocnici – Dedžač Balča – otevřenou teprve před několika lety, spravují Rusové. Veškeré zařízení bylo dovezeno z Moskvy a přes dvacet sovětských lékařů s početným ošetrovatelským personálem se vrhlo s nadšením do obětavé, v Habeši opravdu průkopnické práce.“¹⁰³

Přístup socialistických lékařů je zde popisován jako „průkopnický“ a „obětavý“. Nečasová se k této problematice vyjadřuje, když hovoří o přerodu starého dělníka v nového socialistického dělníka, a uvádí, že s tímto přerodem pomáhalo tzv. socialistické soutěžení, které bylo definováno jako „komunistická výstavba socialismu spočívající v soudružské spolupráci, a nikoli v soupeření“.¹⁰⁴ Tím byl utvářen nový socialistický pracovník, v čemž se odráží představa o ústřední roli jedince a jeho potenciálu přetvářet svět ke svému obrazu. Hlavním vzorem se zde podle autorky stala sovětská vědecká práce, jež „otevřela žaláře vědy“ a umožnila budovat nový, „lepší“ svět v souznění s heslem „nečekejte od přírody žádné milosti a berte si sami, co potřebujete“.¹⁰⁵ I když ovšem soudružští pracovníci nesoutěží mezi sebou, jeden soupeř je zde jasně znatelný, a to „západ“ a západní kapitalismus reprezentovaný v cestopisech koloniální správou. Na rozdíl od koloniálních mocností je v cestopisech kromě přístupu k péči o obyvatele vyzdvihována také snaha komunistické strany podporovat emancipační hnutí, tedy, aby se obyvatelé kolonizovaných zemí oprostili od „pout“ kolonialismu a vyšli vstříc „lepší budoucnosti“, čímž byla v cestopisech Hanzelky a Zikmunda myšlena socialistická budoucnost. Tento pokrok se samozřejmě koloniálním mocnostem neza-

¹⁰² J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Obrácený půlměsíc*, s. 244.

¹⁰³ J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Afrika snů a skutečnosti II*, s. 29.

¹⁰⁴ D. NEČASOVÁ, *Nový socialistický člověk*, s. 110.

¹⁰⁵ D. NEČASOVÁ, *Nový socialistický člověk*, s. 112.

mlouvá, neboť, jak bylo řečeno výše, v jejich zájmu je udržovat podmínky na daném území pořád na natolik nízké úrovni, aby bylo na jejich pomoci kolonizované obyvatelstvo závislé. Proto se socialistickému pokroku v dané zemi pokouší koloniální mocnosti mermomocí bránit, navzdory tomu, že je to právě socialistický režim, který obyvatele spojuje bez ohledu na barvu pleti a poskytuje jim všem stejné možnosti – tyto možnosti jsou popsány například během jejich průjezdu Jihoafrickou republikou takto: „Dlouho trpěli mlčky. Dlouho se potáceli mezi zoufalstvím, bídou, nenávistí a zbytky rasových předsudků. Dlouho byly v Unii odděleny odborové organizace bělochů, Indů a černochů. První organizací, která dovedla spojit všechny tyto dělníky bez rozdílu barvy pleti na společné základně, byla Komunistická strana Jihoafrické unie. Všechny vedla společně, ruku v ruce, do úspěšných bojů za zlepšení pracovních podmínek, za volební právo, za školy, za zlidštění jejich hmotné a kulturní úrovně. Vláda Jihoafrické unie odpověděla vězením a persekucí.“¹⁰⁶

Možnost zlepšení životních podmínek bez ohledu na výše zmiňovanou barvu pleti byla v oficiálním socialistickém diskurzu další strategií využívanou pro budování socialismu a rovnoprávnosti, neboť socialistické zřízení nezná nadřazenosti ras nebo pohlaví.¹⁰⁷ Jsou to právě tyto strategie, díky kterým si socialismus v textu vysloužil označení jako „svoboda, která nejvíce chutná“.¹⁰⁸ Touto svobodou je v textu myšleno družstevní uspořádání a zmiňují jej na počátku své druhé cesty, též při průjezdu východní Evropou, čímž se dostáváme k dalšímu z charakteristických rysů socialistického zřízení, a to ke sdílení výrobních prostředků a k družstevnímu vlastnictví, jež mělo napomoci utváření socialistické kolektivní identity. Právě kolektivní identita byla kýženým konstruktem, který ovlivňoval jednání a myšlení jedince v rámci dané společnosti, a proti kterému byl do opozice stavěn právě obraz jiného. Podle Loewensteina právě tato polarizace totiž upevňuje jinak ambivalentní obrazy daného kolektivu a tím posiluje jeho kladné vlastnosti, zatímco vše špatné je shrnuto do skupinky „jiné“.¹⁰⁹

¹⁰⁶ J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Afrika snů a skutečnosti III*, s. 30.

¹⁰⁷ D. NEČASOVÁ, *Nový socialistický člověk*, s. 143.

¹⁰⁸ J. HANZELKA, M. ZIKMUND, *Obrácený půlměsíc*, s. 46.

¹⁰⁹ BEDŘICH LOEWENSTEIN, *My a ti druzí, Dějiny, psychologie, antropologie*, Brno 1997, s. 66–67; D. NEČASOVÁ, *Nový socialistický člověk*, s. 72.

Závěr

Jiří Hanzelka a Miroslav Zikmund se proslavili dvěma uskutečněnými cestami, ze kterých bylo publikováno množství cestopisů, všechny v několika vydáních. Analýza některých z nich nabrala překvapivý směr, když se ukázalo, že velká část reprezentací se týká kolonialismu úzce propojeného s dobovým socialistickým diskurzem. Hlavními problémy, se kterými se na svých cestách setkali, byly „špatné životní podmínky“ obyvatel v daných zemích, kladení nároku na cizí území a následné stěhování obyvatel z kolonizujícího na kolonizované území, se kterým souvisí násilné potlačení jakékoli formy odporu, a v neposlední řadě vše zaštiťující pocit nadřazenosti, který kolonizující země cítí vůči původním obyvatelům.

Kritika kolonialismu je úzce spjata s kritikou „západu“ a kapitalistického zřízení obecně. Tuto tíživou situaci, se kterou se setkávají na svých cestách, poté užívají pro vyzdvižení kvalit socialistického režimu. Kromě toho je z cestopisů zřejmé (např. z hodnocení kapitalistických vyšších tříd), že se nejedná pouze o jejich představu nebo špatnou zkušenost získanou během jejich cest, ale spíše o určitou kolektivní ideu, kterou si s sebou již přivázejí. Alexei Yurchak toto téma např. rozvíjí ve své publikaci *Everything Was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation* a nazývá tento způsob vyrovnání se se skutečností tzv. imaginárním „západem“ – tedy jde o určitou sdílenou představu „jiného“, vzniklou během působení sovětského režimu, která ale nemusela nutně odpovídat reálnému místu, neboť byla pouhou archetypální manifestací – určitým pomyslným/imaginárním „tam“, které bylo používáno jako opak k „nám“, tedy k tomu nám známému.¹¹⁰ Tato sdílená představa byla důležitou součástí dobového socialistického diskurzu, který, jak uvádí Nečasová, kladl důraz na „fatální důležitost kladného obrazu Sovětského svazu“, neboť ten tvořil základ tehdejších socialistických vizí. Není možné určit, jestli Jiří Hanzelka a Miroslav Zikmund používali ve svých cestopisech tento diskurz úmyslně nebo jestli byl pro ně pouze prostředkem, který jim umožnil jejich cestopisy v dané době vydávat. Mým cílem rozhodně nebylo v tomto ohledu vynášet jakýkoli soud, spíše pouze upozornit na reprezentace, které se v jejich cestopisech opakují a ilustrují skutečnost, že se Sovětský svaz stal modelem určujícím roli

¹¹⁰ ALEXEI YURCHAK, *Everything was forever, until it was no more*, Princeton 2006, s. 158–180.

člověka v nové socialistické společnosti. Ten, kdo tuto představu rozvíjel, se však musel pohybovat na poli poměrně přesně vymezeného diskurzu. Kritizovat sovětský vzor a jeho autoritu znamenalo odmítat také socialismus a s ním i celý narativ světového revolučního boje proti kapitalismu.¹¹¹

¹¹¹ D. NEČASOVÁ, *Nový socialistický člověk*, s. 218–219.